

# **МОВНА ВАРІАТИВНІСТЬ У ФОКУСІ СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (на матеріалі праць британських та американських вчених)**

*Парфіненко Аліна Олександрівна,*

*асп.*

*Інститут мовознавства імені О. О. Потебні*

*Національної академії наук України*

У статті розглянуто проблему визначення явища варіативності у сучасному мовознавстві. Проводиться аналіз британських та американських досліджень переважно кінця ХХ – початку ХХІ ст. Зроблено спробу подати різні погляди на проблему варіативності. У роботі розглядається лінгвістична змінна як складова опису мовної варіативності. Проведено аналіз варіативності як конкуренції засобів вираження. Автор зосереджується також на соціолінгвістичних факторах мовної варіативності.

*Ключові слова:* мовна варіативність, лінгвістична змінна, варіант, дублет, соціолінгвістична варіативність.

*У той час, коли структура лежить у серці мови,  
варіативність визначає її душу.*

**Волт Вольфрам**

Вивчення сутності явища варіативності в мові постійно знаходиться у центрі уваги мовознавців, а з другої половини ХХ ст. це питання стало об'єктом активних лінгвістичних досліджень, представлених передовсім роботами викладачів Пенсільванського університету (США): професора Ентоні Кроча (A. Kroch) та доцента Чарльза Янга (Ch. Yang), професора Державного університету Північної Кароліни (США) Волта Вольфрама (W. Wolfram), професора Оксфордського університету (Великобританія) С'юзан Ромейн (S. Romaine), заслуженого професора Університету Шеффілда (Великобританія) Джеймса Мілроя (J. Milroy) та ін.

Минуле півстоліття засвідчило значний ріст у вивченні мовної варіативності, і сьогодні це питання стало високопродуктивною підгалуззю соціолінгвістичних досліджень, включаючи видання професійних журналів з питань мовної варіативності, зокрема *"Language Variation and Change"* (*"Варіативність та зміна у мові"*) та проведення одного з найвпливовіших у світовому мовознавстві соціолінгвістичних форумів – щорічної конференції *"New Ways of Analyzing Variation"* (NWAY) (*"Нові шляхи аналізування варіативності"*).

Метою представленої дослідження є проведення загального аналізу наукової літератури останніх десятиріч (передовсім зазначених британських та американських авторів) з проблематики варіативності мовного знака і з'ясування істотних характеристик цього поняття у мові.

За визначенням Сепіра (1921), "загальновідомим є те, що мова варіативна". Мало того, варіативність характеризує окремі особистості, групи, спільноти, країни та нації, отож, цілком прийнятним є твердження Вільяма Лабова, що вчення про мовну варіативність є центральним у вирішенні фундаментальних проблем лінгвістичної теорії [Wolfram 1993, 1]. Мови варіюються географічно і соціально, відповідно до ситуативних контекстів, у яких вони використовуються [Milroy 1992, 1].

Варіативність виявляється на всіх рівнях мовної комунікації – від власне володіння засобами різних мов, а саме використання одиниць тієї чи іншої мови залежно від

умов спілкування, до усвідомлення мовцем припустимості різних варіантів, що належать одній мові. Особливо очевидною варіативність є на лексичному рівні, найбільш відкритому до нових запозичень, хоча вона достатньо часто виявляється й на інших мовних рівнях [Barber 1964, 12]. Так, в англійській мові співіснують лексичні варіанти *felloe* – *felly*, *infantile* – *infantine*, *mediatory* – *mediatorial*, фонетичні варіанти ['gæɾɑ:ɹ̩] – ['gæɾid̩] – ['gæɾɑ:d̩] для *garage* або [lef'tenənt] – [le'tenənt] для *lieutenant*, графічні варіанти *draught* – *draft*, *nosey* – *nosy*, *endue* – *indue* [Rayevska 1976, 55], граматичні варіанти англійського past tense *crow* – *crew/crowed*, *knit* – *knit/knitted*, *awake* – *awoke/awaked* [Kroch 1994, 7] і навіть синонімічні активні/пасивні синтаксичні конструкції *They broke into the store* та *The store was broken into* [Wolfram 1993, 4].

Будь-яка мовна зміна обов'язково включає варіативність, проте це не означає, що варіативність обов'язково передбачає зміну. Певна варіативність може бути стійкою внаслідок внутрішньосистемної та природної мовленнєвої діяльності. Відмінність між динамічною і стабільною варіативністю не завжди є очевидною, і може бути встановлена тільки після перевірки часом моделей варіативності та в ході дослідження психолінгвістичних і соціолінгвістичних принципів.

Основною конструкцією, яка вводиться у вчення про лінгвістичну варіативність, є ЛІНГВІСТИЧНА ЗМІННА, структурна одиниця, що включає певний набір варіантів, показуючи значну змінну варіативність з незалежним набором змінних. Поняття лінгвістичної змінної було викладено у ранніх дослідженнях засновника вчення про мовну варіативність Вільяма Лабова [Wolfram 1993, 2]. Ця одиниця є абстракцією, адже лінгвістичні змінні не мають конкретного втілення, окрім одиничних варіантів, через які вона реалізується. У функціональному плані лінгвістична змінна застосовується до широкого діапазону варіантів. Лінгвістична змінна відрізняється від числової змінної тим, що її значеннями є не числа, а слова або речення в природній або формальній мові. Лінгвістичній змінній притаманні два правила: 1) синтаксичне правило, яке може бути задане у формі граматики, що породжує назву значень змінної; 2) семантичне правило, яке визначає алгоритмічну процедуру для вирахування смислу кожного значення [Sankoff, Labov 1979, 191–193].

Лінгвістична змінна може охоплювати повний діапазон мовних одиниць та зв'язків. Так, лінгвістична змінна (експліцитно чи імпліцитно) лежить в основі процедури аналізу варіативності, оскільки при аналізі визначаються межі єдиного, унікального набору мовних варіантів, що показує значимі моделі змінної варіативності у незалежному наборі змінних [Wolfram 1993, 4].

Явище мовної варіантності виявляє мовну надлишковість, що стає підґрунтям для подальшого розвитку мови. Дублети, що виникають внаслідок цього, можуть бути розглянуті як конкуруючі форми (*rival forms* [Szymanek 2005, 44] або *competing items* [Adger 2003, 13]). Можна передбачити, що цей тип формального коливання не існуватиме постійно; зазвичай одна з конкуруючих форм врешті-решт починає переважати і стає визнаною (закріплюється, таким чином, дериваційна модель), тоді як інший варіант забувається (або вони набувають особливих значень як у морфологічних варіантах *historic/historical*; *economic/economical*) [Szymanek 2005, 44]. Отже, варіантність можна розглядати як конкуренцію засобів вираження, що веде до одного з двох наслідків:

1. За відсутності додаткових лінгвістичних змін одна з форм, що практично (враховуючи статистичні коливання) не використовується, з часом остаточно зникає. Таким чином, оскільки регулярна форма є потенційно постійною й доступною, саме частотність нерегулярних форм є релевантною для історичної еволюції.

2. Дублетна пара стає стабільною завдяки диференціації значень та граматичних властивостей. Так, уже в староанглійській мові співіснували парні форми "*shined – shone*" як перехідна та неперехідна форми [Kroch 1994, 8]. Деякі з середньоанглійських дублетів розвинули такі відмінності й залишились у мові до цього часу.

Неоднаковий ступінь використання тих чи інших дублетів виявляє поступову заміну одного абстрактного граматичного варіанта іншим, і цей процес зміни як такої керується граматично визначеною конкуренцією. Існує загальна гіпотеза постійного ступеню (*Constant Rate Effect*) [Kroch 1994, 1], згідно з якою в усіх поверхневих лінгвістичних контекстах, що відбивають певну зміну, частота використання змінюється за однаковим ступенем. Цей факт, очевидно, зумовлює відомий "ефект блокування" (*Blocking Effect*) [Kroch 1994, 5–6]: наявність неправильної форми у парадигматичній лакуні блокує виникнення правильної форми, яка б займала цю лакуну при дії відповідного морфологічного правила. Таким чином, ефект блокування виключає як дублети (морфологічні та синтаксичні), так і загалом будь-які співіснуючі форманти, функціонально не диференційовані. Тут спрацьовує свого роду глобальне економне обмеження щодо збереження лінгвістичних одиниць. Проте таке обмеження не означає ані для морфології, ані для синтаксису того, що мови ніколи не виявляють дублетів. Скоріше це означає, що дублети постійно відбивають нестійке змагання між граматичними варіантами, взаємно виключаючи один одного. Сучасні морфологічні теорії обстоюють думку про неприпустимість дублетів, принаймні абсолютних, проте навіть побіжний огляд літератури виявляє, що морфологічні дублети є звичними для мов світу й трапляються досить часто, нехай вони й є діахронічно нестійкими [Kroch 1994, 1–2, 5–6].

Найкращим поясненням появи дублетів виявляється соціолінгвістичний фактор: дублети виникають через вплив діалектів та внаслідок мовних контактів і конкурують у використанні доти, доки та чи інша форма не перемагає. Через своє соціолінгвістичне походження дві форми часто виникають у різних фіксаціях, стилях або соціальних діалектах; проте вони можуть стабільно співіснувати в мовній єдності, якщо тільки вони диференціюються в значенні, перестаючи, таким чином, бути дублетами. Мовці, вивчаючи мову, засвоюють ту чи іншу форму, але не обидві.

Отже, постійний тиск принципу економії при засвоєнні мови перемагає соціолінгвістичну варіативність в історії дублетних форм. І єдиним механізмом збереження дублетів є диференціація в значенні, яка усуває дублетну форму зі сфери дії ефекту блокування.

Варіантність у мові зумовлюється як внутрішньосистемними (асиметрія мовного знака, дія граматичної конкуренції тощо), так і зовнішніми (соціальна диференціація, мовні контакти) чинниками. Явище варіативності заслуговує на увагу з соціолінгвістичної точки зору, оскільки різні мовні варіанти можуть використовуватися залежно а) від соціальних відмінностей між носіями мови (соціальна диференціація) і б) від розбіжностей в умовах мовного спілкування (функціональна диферен-

ціяція). Загалом інтерес до мовної варіативності фокусується на відмінностях, що мають певне соціальне значення в умовах скоріше групової поведінки, аніж персональних особливостей, хоча і соціально значущі аспекти індивідуальної діяльності мовця становлять інтерес для дослідників мовної варіативності.

Широкомасштабне системне дослідження соціолінгвістичної варіативності розпочалось у 1960-х і зосереджувалось головню на висвітленні загального відношення між мовою і соціальною структурою. Надалі в описі системної варіативності соціолінгвісти вже поєднували лінгвістичні фактори (структурний склад, лінгвістичне оточення) з набором таких соціальних факторів, як вік, статус, ситуаційний контекст, тощо.

Так, у дослідженні американського лінгвіста, доцента кафедри лінгвістики Пенсільванського університету (США) Чарльза Янга (2002) модель вивчення варіативності постає як спроба встановлення кількісних зв'язків між лінгвістичними даними та граматичним розвитком мови дитини [Yang 2010, 1162]. На його думку, у період мовного специфічного узагальнення, дитина має бути обмежена і лінгвістичними, і можливими нелінгвістичними принципами навчання: наприклад, не шукати синтаксичних узагальнень щодо кожного іншого слова, де б такі узагальнення в лінгвістичній системі не знаходились. Вплив центру (основної, регулярної форми) має здійснюватися на периферію (неосновні, нерегулярні форми).

Професор Оксфордського університету С'юзан Ромейн у своїй роботі "*Гендерна варіативність у мові*" ("*Variation in Language and Gender*", 2003) звертається до основних методів, тенденцій та результатів щодо гендерної варіативності у мові, приділивши увагу ідеологіям фемінності та маскулінності, на протигагу традиційному опису престижних мовних різновидів з точки зору їхньої економічної цінності на лінгвістичному ринку [Romaine 2003, 116].

Дослідження видатного американського професора-лінгвіста Волта Вольфрама (1993) показало наявність у більшості варіантів англійської мови коливання в утворенні кінцевого сегменту слів типу *swimming* та *walking*, представлене в написанні як *-in'* та *-ing*. Вивчення коливань між цими варіантами протягом півсторіччя показує, що відносна частотність варіанта *-in'* корелює з різноманітними типами соціальних, психологічних та лінгвістичних факторів. Наприклад, Джон Фішер (Fischer, J. L. (1958) *Social influences on the choice of a linguistic variant*) показав, що хлопці більше схильні використовувати *-in'*, аніж дівчата, і ці відмінності також пов'язані з типом особистості мовця (агресивний, наполегливий) та його настроєм (напружений/розслаблений); Роджер Шай (Shuy, R. W., Wolfram, W., Riley, W. K. (1967) *Linguistic correlates of social stratification in Detroit speech*) виявив, що *-in'* частіше використовується нижчими за статусом групами, аніж вищими; Скот Кіслінг (Kiesling, S. F. (1996) *Language, gender, and power in fraternity men's discourse*) дослідив, що група чоловіків, об'єднаних у певну спільноту, частіше використовують *-in'* для того, щоб продемонструвати під час своїх зборів образ сили та солідарності. Вольфрам дослідив також, що варіативність, наявна у використанні *-in'*, базується на морфологічній категорії слова: *-in'* більш вірогідно виникає в дієсловах, ніж в іменниках. Отже, варіанти мають більшу або меншу ймовірність виникнення в залежності від певних умов [Wolfram 1993, 4].

Використання тих чи інших варіантів може залежати також і від умов мовлення: від стилю, жанру, ступеню уваги мовця до власного мовлення, офіційності/неофі-

ційності обстановки тощо. Одні й ті самі носії мови можуть обирати різні варіанти залежно від вказаних умов.

Отже, мова як функціональна система є динамічною й перебуває в стані постійного руху. Наслідком мовної еволюції є притаманна мові варіативність мовних одиниць, яка водночас постає як закономірний прояв змін, що відбуваються у мові. Причини появи варіантних форм зумовлюються як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками розвитку мови. Із соціолінгвістичної точки зору варіативність мовних знаків залежить як від соціальних характеристик носіїв мови (соціальна диференціація), так і від ситуації мовленнєвого спілкування (функціональна диференціація). Підсумовуючи, можемо визначити варіативність мови як її здатність у процесі еволюції створювати конкуруючі засоби вираження на всіх рівнях мовної структури: фонетичному, морфемному, лексичному, синтаксичному, стилістичному – під дією внутрішніх і зовнішніх законів розвитку мови.

В статье рассмотрена проблема определения явления вариативности в современном языковедении. Проводится анализ британских и американских исследований преимущественно конца XX – начала XXI ст. Сделана попытка представить разные взгляды на проблему вариативности. В работе рассматривается лингвистическая переменная как составляющая в описании языковой вариативности. Проведён анализ вариативности как конкуренции средств выражения. Автор сосредотачивается также на социолингвистических факторах языковой вариативности.

*Ключевые слова:* языковая вариативность, лингвистическая переменная, вариант, дублет, социолингвистическая вариативность.

The work deals with the problem of defining and observing the phenomenon of variation in the modern linguistics. It is based on foreign (British and American) English studies mostly of the past two decades. Prior to the present contribution we tried to find new views and perspectives of this question. The article envisages the linguistic variable as a construct in the description of language variation. The analysis of variation as a competition between different means of expression is carried out. The author also focuses on the sociolinguistic factors in language variation.

*Key words:* language variation, linguistic variable, variant, doublet, sociolinguistic variation.

### Література:

1. *Adger D.* Syntactic Theory and Linguistic Variation. Lecture. Queen Mary, University of London / D. Adger. – 2003.
2. *Barber Ch.* Linguistic Change in Present-Day English / Ch. Barber // Alabama Linguistic and Phonological Series (University of Alabama). – Edinburgh ; L. : Oliver and Boyd Ltd., 1964.
3. *Kroch A.* Morphosyntactic Variation / A. Kroch // Papers from the 30<sup>th</sup> Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society: Parasession on Variation and Linguistic Theory / K. Beals et al., eds. – 1994.
4. *Milroy J.* Linguistic Variation and Change. On the Historical Sociolinguistics of English. – Oxford, UK ; Cambridge, USA : Blackwell, 1992.
5. *Rayevska N.* Modern English Grammar / N. Rayevska. – Kiev : Vyšča šk., 1976.
6. *Romaine S.* Variation in language and gender / S. Romaine // The Handbook of Language and Gender / Holmes, Janet and Meyerhoff, Miriam (eds.). – Oxford : Blackwell, 2003. – Ch. 4.
7. *Sankoff D.* On the uses of variable rules / D. Sankoff and W. Labov // Language in Society. – Cambridge University Press, 1979. – Vol. 8, No 2.
8. *Szymanek B.* The Latest Trends in English Word-Formation / B. Szymanek // Handbook of Word-Formation / ed. by Pavol Štekauer and Rochelle Lieber. – Springer, 2005.
9. *Wolfram W.* Variation and Language, an Overview / W. Wolfram // Encyclopedia of Language and Linguistics. – 2<sup>nd</sup> Edition. – 1993.
10. *Yang Ch.* Three factors in language variation / Ch. Yang // Lingua. – 2010. – 120.